

УДК 504.03: 339.13: 633.8

Ю. А. Никитюк,

к. с.-г. н., с. н. с., старший науковий співробітник відділу економіки природокористування в агросфері, Інститут агроєкології і природокористування НААН, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ СИРОВИННОЇ БАЗИ ТА ПЕРЕРОБКИ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Yu. Nykytiuk,

Ph.D. in Agricultural Sciences, Senior Research Fellow, Senior Research Fellow of the Division

Of Environmental Economics in the Agrosphere, Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS, Kyiv

CONCEPTUAL PROVISIONS TOWARD THE BALANCED DEVELOPMENT OF RAW MATERIAL BASE AND PROCESSING OF MEDICINAL PLANTS

Визначено основні закономірності та проблеми розвитку ринку лікарської рослинної сировини. Обґрунтовано концептуальні положення збалансованого розвитку сировинної бази та переробки лікарських рослин, що передбачають формування інноваційної системи взаємовідносин учасників програми розвитку лікарського рослинництва. Визначено пріоритетні напрями концепції збалансованого розвитку сировинної бази та переробки лікарських рослин й запропоновані шляхи їх реалізації. Запропоновано еколого-економічні інструменти стимулювання розвитку галузі лікарського рослинництва та заготівлі дикорослих лікарських рослин. З'ясовано, що важливим напрямом для розвитку лікарського рослинництва є формування сировинних зон переробних організацій, головною метою яких є розміщення лікарських культур у господарствах, де соціо-еколого-економічні умови їх вирощування є найбільш привабливими. Означено, що задля охорони довкілля при виробництві лікарської рослинної сировини необхідне забезпечення економічного стимулювання зниження негативного впливу на земельні ресурси.

This paper deals with the basic patterns and challenges in development of the medicinal plant raw material market. The author substantiates conceptual provisions toward the balanced development of raw material base and processing of medicinal plants, providing for the formation of an innovative system of relations between program participants of medicinal plant cultivation development. The article deals with priority areas within the concept of raw material base sustainable development and medicinal plants processing as well as ways to implement them have been proposed. The author gives environmental and economic tools to stimulate the development of the field of medicinal plant cultivation and harvesting of wild medicinal plants. It is found, that an important direction for the development of medicinal plant cultivation is the formation of raw material zones of processing organizations, the main purpose of which is to place medicinal crops in farms where socio- environmental economic conditions of cultivation are the most attractive. It was noted that for the sake of environmental protection in the production of medicinal plant raw material, it is necessary to provide economic incentives for reducing the negative impact on the land resources.

Ключові слова: концепція, лікарські рослини, збалансований розвиток, сировина, переробка.
Key words: concept, medicinal plants, sustainable development, raw materials, processing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виконання завдань збалансованого розвитку вимагає від економічних систем у сучасних умовах використання концептуальних факторів зростання конкурентоспроможності, що базуються на принципах соціальної відповідальності, економічного розвитку, збереження довкілля та інноваційного підходу. На існуючому етапі розвитку в умовах диверсифікації економіки зростає взаємодія між галузями, які при організації власного виробництва використовують продукти інших сфер. Не виключенням стала і галузь

лікарського рослинництва. У сучасних умовах слід розглядати культивування лікарських рослин як елемент ринку лікарської рослинної сировини. У даному контексті ринок лікарської рослинної сировини являє собою систему економічних взаємовідносин в аграрній, переробній та фармацевтичній галузях і дозволяє вирішувати низку еколого-економічних проблем. Розвиток ринкових відносин в цій сфері передбачає формування раціональних ринків сировини для переробної промисловості і ринків готових якісних продуктів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Організаційно-економічними питаннями виробництва лікарських рослин займалися: В. Биков, О. Азарян, Л. Балабанова, О. Березін, Н. Карпенко, І. Маркіна, Ю. Дайновський та Л. Попова. У роботах зазначених авторів відображені дослідження, що сприяють розвитку наукового розуміння процесу організації виробництва лікарських рослин в цілому. Деякі питання щодо культивування та організації виробництва лікарських рослин висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні вчені, як О. Губаньов, Т. Мірзоєва, В. Рак, Б. Семак, А. Швець й ін. Поряд із тим у рамках специфічного ринку лікарської рослинної сировини ними не порушувалися концептуальні питання формування і розвитку лікарського рослинництва.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Подальше зміцнення ринку лікарських рослин передбачає теоретичного обґрунтування розвитку лікарського рослинництва, яке дозволяє формувати сировинний компонент для виробництва натуральних, екологічно чистих та ефективних лікарських препаратів. У той же час, у результаті виробничої діяльності з культивування лікарських рослин, крім отримання товарної сировини, проявляються і зовнішні (неринкові) ефекти, які створюють додаткові переваги в рамках багатofункціонального сільськогосподарського виробництва, зокрема, на стику соціальної та екологічної складових зберігається біорізноманіття (при раціональній системі заготівлі дикорослих рослин), що дозволяє знизити необхідність надлишкової експлуатації дикорослих запасів лікарських рослин. З огляду на викладене, у статті поставлено завдання обґрунтувати концептуальні положення збалансованого розвитку сировинної бази лікарських рослин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні світовий фармацевтичний ринок характеризується позитивною динамікою споживання лікарських рослин, близько 40% зарубіжної фармацевтичної продукції виготовляється з рослинної сировини. За оцінками експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я, в найближчі десять років частка препаратів, що виготовляються з лікарської рослинної сировини, досягне 60% у загальних обсягах споживання фармацевтичних засобів [2]. Оцінюючи сучасні тенденції розвитку вітчизняного ринку лікарських засобів, експерти вважають,

що, незважаючи на незначні його обсяги, він може стати перспективним сегментом українського фармацевтичного ринку. У зв'язку з цим, важливим є розвиток вітчизняного виробництва лікарських рослин із сировини, виробленої і заготовленої аграрними підприємствами України, а також забезпечення внутрішніх потреб і збільшення експорту якісної, екологічно чистої готової продукції. Однак на сьогодні в нашій країні не досить багато виробників, що спеціалізуються на виробництві лікарських культур [1, с. 64]. Тому вітчизняні аграрні підприємства мають унікальну можливість не тільки збільшити свою частку на внутрішньому ринку, але й претендувати на завоювання певної ніші на зовнішньому.

Так темпи зростання виробництва лікарської рослинної сировини не відповідають запитам споживачів цієї продукції. Труднощі у розвитку виробництва галузі в Україні зумовлені зокрема і тим, що незважаючи на високу прибутковість культивування лікарських рослин, раніше функціонуючі спеціалізовані господарства на сьогодні фактично ліквідовані. Тому багато в чому відродження і подальший розвиток вітчизняного ринку лікарських рослин залежить від здатності й зацікавленості держави у створенні умов для підвищення привабливості цього виду бізнесу [5].

В умовах ринкової економіки виробники лікарських засобів на рослинній основі діють в ситуації гострої кон'юнктури фармринку і під пресингом виробників синтетичних лікарських препаратів. Останнє пояснюється тим, що рослинні препарати в кілька разів дешевші й безпечніші синтетичних, вони користуються попитом у населення. Культивована сировина в перспективі є більш затребуваною по ряду обставин, зокрема можливістю: планового контролю заданих характеристик якості шляхом коригування агротехнічних заходів; оптимального територіального розміщення та планування обсягів виробництва; впливу на екологічне біорізноманіття дикорослих видів [2; 4].

Беручи до уваги, що попит на рослини, а значить і закупівельні ціни змінюються щорічно, залишається затребуваною сировина звіробою, ромашки, календули, валер'яни, подорожника, розторопші, череди, шипшини, глоду, хмелю та ін., на них припадає понад 40% обсягу закупівель лікарської рослинної сировини. Перспективи розвитку вітчизняного ринку лікарських рослин повинні бути пов'язані, насамперед, з метою забезпечення економічної безпеки держави у сфері постачання населення лікарськими препаратами рослинного по-

ходження. Держава повинна бути зацікавлена у створенні умов для залучення вітчизняних інвесторів у цей бізнес, формування кредитно-інвестиційних структур.

Незважаючи на зазначені проблеми, необхідним, на нашу думку, є створення передумов та подальший розвиток вітчизняного лікарського рослинництва і організація випуску нової продукції харчового й лікувального призначення з використанням вітчизняної рослинної сировини. Для надання цьому процесу динамічного збалансованого розвитку, реалізації накопиченого наукового і виробничого потенціалу в галузі промислового вирощування лікарських рослин та їх переробки, а також забезпечення координації даного процесу на різних рівнях управління необхідним, на нашу думку, є розробка концептуальних засад збалансованого розвитку сировинної бази та переробки лікарських рослин.

На сьогодні концептуальні та програмні документи розвитку лікарської галузі базуються на основоположних документах, які формують основні напрями розвитку країни, сільського господарства, переробних галузей, а також природоохоронних конвенцій та програм. У конкретних аграрних підприємствах на основі зазначених нормативно-правових інститутів необхідно реалізувати проекти розвитку виробництва лікарської рослинної сировини. Концептуальні положення сталого розвитку сировинної бази та переробки лікарських рослин дозволять визначити головні напрями їх практичної реалізації. Так, концепція сталого розвитку сировинної бази та переробки лікарських рослин повинна реалізовуватися за такими пріоритетними напрямками:

- селекційна робота з виведення нових високопродуктивних сортів і гібридів лікарських рослин на базі існуючого генофонду, гібридизації дикоросів з культурними видами як донорів генофонду;

- впровадження у виробництво адаптованих лікарських рослин, районованих, традиційних сортів для обробітку в умовах України;

- створення та щорічне оновлення банку насіння існуючого генофонду лікарських культур, призначеного для забезпечення селекційної роботи на рівні міжнародних стандартів;

- впровадження ресурсозберігаючої та еколого орієнтованої систем промислової селекції лікарських культур, а також інноваційних технологій культивування сортів лікарських рослин, їх збирання і переробки;

- використання науково обґрунтованих, інноваційних, екологічно безпечних технологій

первинної (глибокої) переробки лікарської рослинної сировини;

- розробка, випробування і обґрунтування технологій захисту посівів лікарських культур від бур'янів, шкідників та хвороб на підставі мінімізації застосування пестицидів;

- розробка, серійне виробництво машин, агрегатів, технічного обладнання, що максимально враховує біологічні особливості рослин, специфіку технологій їх вирощування і збирання, а також подальше вдосконалення спеціальної техніки для первинної переробки лікарської рослинної сировини;

- координація технічної, інноваційної та маркетингової політики в сфері лікарського рослинництва і переробки лікарської сировини;

- розробка і впровадження сучасних методів контролю якості лікарської сировини та продуктів первинної переробки;

- формування системи економічного стимулювання та державної підтримки розвитку сировинної бази й переробки лікарських рослин.

Важливим напрямом для розвитку лікарського рослинництва є формування сировинних зон переробних організацій. Головною метою таких зон є розміщення лікарських культур у господарствах, де соціо-еколого-економічні умови їх вирощування є найбільш привабливими. При формуванні сировинних зон переробних організацій потрібно прагнути до збалансованості обсягів виробленої сировини (розміру сировинної зони) і потужності переробного підприємства. Формування сировинних зон [5; 7] повинно забезпечити необхідну кількість і якість сировини, зниження її собівартості і втрат, впровадження сучасних технологій вирощування лікарських культур, поліпшення використання земельних ресурсів, створення сприятливих умов для ефективного використання техніки, відходів, охорони навколишнього природного середовища тощо. При розміщенні пунктів з переробки лікарської сировини та формуванні території сировинних зон необхідно встановити і обґрунтувати розмір площ лікарських рослин, їх посівні площі, сівозміни, встановити кількість господарств, що забезпечують поставки сировини. При формуванні сировинних зон необхідно розробити також пропозиції щодо розвитку елементів інфраструктури (транспорту, доріг, пунктів обслуговування).

З метою охорони навколишнього природного середовища при виробництві лікарської рослинної сировини необхідно забезпечити економічне стимулювання зниження негативного

впливу на земельні ресурси, а також переходу до використання екологічно чистих технологій обробітку і переробки лікарських культур.

ВИСНОВКИ

Загалом практична реалізація концептуальних засад, що передбачають формування інноваційної системи взаємовідносин учасників програми розвитку лікарського рослинництва і реалізація її етапів дозволить в найближчій перспективі забезпечити створення додаткових нових виробництв з переробки рослинної сировини, істотно розширити асортимент і обсяги виробництва готових препаратів.

Це, своєю чергою, дозволить вирішити ряд еколого-економічних проблем, зокрема: покращити забезпечення населення високоякісним екологобезпечним продовольством; урізноманітнити номенклатуру доступних за ціною лікарських засобів вітчизняного виробництва; знизить залежність роботи організацій фармацевтичної, харчової та інших галузей економіки, що використовують рослинну сировину, від імпорту; підвищить виробничий потенціал значених галузей та забезпечить їх збалансований розвиток; сприятиме скороченню імпорту лікарських засобів та розширить експортний потенціал галузі лікарського рослинництва й переробки лікарської рослинної сировини.

Література:

1. Крапчина Л.Н. Организация производства лекарственного растительного сырья как перспективное направление развития российских аграрных предприятий / Л.Н. Крапчина / Экономическая наука и практика: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Чита, февраль 2013 г.). — Чита: Издательство Молодой ученый, 2013. — С. 63—65.
2. Семак Б.Б. Наукові засади формування ринку рослинної технічної сировини та його окремих сегментів в Україні: монографія / Б.Б. Семак. — Львів: Видавництво Львівської КА, 2007. — 512 с.
3. Фурдичко О.І. Стратегічні пріоритети державної політики розвитку лікарського рослинництва в Україні / О.І. Фурдичко, Ю.А. Никитюк // Економіка АПК. — 2015. — № 9. — С. 8—12.
4. Черкашина Е.В. Экономика и организация рационального использования и охраны земель в эфиромасличной и лекарственной отрасли: монография / Е.В. Черкашина. — М., ГУЗ. — 2013. — 284 с.
5. Шкуратов О.І. Роль природно-ресурсного капіталу в процесі екологізації аграрного

виробництва / О.І. Шкуратов // Інноваційна економіка. — 2012. — № 11. — С. 127—129.

6. Emmanuel N. Koffi, Emmanuelle Meudec, Felix A. Adje, Paul R. Lozano, Yves F. Lozano, Yves-Alain Bekro. Effect of reverse osmosis concentration coupled with drying processes on polyphenols and antioxidant activity obtained from *Tectona grandis* leaf aqueous extracts // Journal of Applied Research on Medicinal and Aromatic Plants. — 2015. — Volume 2, Issue 2, pp. 54—59.

7. Robert J. Bogers, Lyle E. Craker, Dagmar Lange, Medicinal and aromatic plants: agricultural, commercial, ecological, legal, pharmacological, and social aspects Wageningen UR frontis series (Volume 17), Springer, 2006. — P. 16—21.

References:

1. Krapchina, L.N. (2013), "Organization of production of medicinal plants as a perspective direction of development of Russian agricultural enterprises", *Materialy II mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii [Materials of the II International Scientific Conference]*, *Jekonomicheskaja nauka i praktika [Economic science and practice]*, Chita, Rossija, fevral' 2013 g., pp. 63—65.

2. Semak, B.B. (2007), *Naukovi zasady formuvannia rynku roslynnoi tekhnichnoi syrovyny ta joho okremykh sehmentiv v Ukraini [Scientific basis forming plant industrial raw materials market and its individual segments in Ukraine]*, *Vydavnytstvo L'viv'skoi KA, L'viv, Ukraine*.

3. Furdychko, O.I. and Nykytiuk, Yu.A. (2015), "Strategic priorities of the state policy of medicinal plant cultivation in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 8—12.

4. Cherkashina, E.V. (2013), *Jekonomika i organizacija racional'nogo ispol'zovanija i ohrany zemel' v jefiromaslichnoj i lekarstvennoj otrasli [Economics and organization of rational use and protection of land in the essential oil and drug industries]*, *GUZ, Moskva, Rossija*.

5. Shkuratov, O.I. (2012), "The role of natural resource capital in the greening of agriculture", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 11, pp. 127—129.

6. Emmanuel, N. Emmanuelle, M. Felix, A. Paul, R. Yves, F. and Yves-Alain, B. (2015), "Effect of reverse osmosis concentration coupled with drying processes on polyphenols and antioxidant activity obtained from *Tectona grandis* leaf aqueous extracts", *Journal of Applied Research on Medicinal and Aromatic Plants*, vol. 2, no. 2, pp. 54—59.

7. Robert, J. Lyle, E. and Dagmar, L. (2006), "Medicinal and aromatic plants: agricultural, commercial, ecological, legal, pharmacological, and social aspects Wageningen UR frontis series", *Springer*, vol. 17, pp. 16—21.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2016 р.